

Yard. Doç. Dr. Elif Daldeniz
Okan Üniversitesi
Çeviribilim Bölümü

Kavramların Yolculuğu: *Kültür* Kavramının Türkçedeki Serüvenini Çeviribilimsel Bakışla Sorgulamak

ABSTRACT

Travelling Concepts: Interrogating the Concept *Culture* in Turkish from the Perspectives of Translation Studies

The transformation of the Ottoman Empire from a multi-national and multi-cultural entity into a nation state can be seen as a process of translation wherein Western (European) models have served as an important point of reference. In this process, also key Western concepts have been imported and introduced into the Turkish cultural and political system. Research on the process of importation of such basic concepts may provide important insights. The aim of this paper is two-fold. First, the paper focuses on how the import and export of concepts can be subject of research in Translation Studies thereby discussing the incorporation of existing methods in Conceptual History (*Begriffsgeschichte*). Then, the paper will discuss the findings of research based on an interdisciplinary approach from Conceptual History and Translation Studies. The subject of this research is the importation of the concept *culture* into (Ottoman) Turkish. The research revealed findings which provide important insights for methodological questions as well as for the history of the concept *culture* in Turkey and Turkish.

Giriş

Kavramlar yolculuğa çıktıklarında yazgıları, başka bir ülkeye göç eden insanların yazgisına benzer. Nasıl ki kişi bir süre sonra artık ardında bıraktığı ülkedeki kişiyle aynı değilse, göç süreci bir dönüşümü tetiklemişse, kavramlar da seyahat ettikleri dil ve kültürün yeni toprağında kök salar, değişir. Çevirilerin erek kültürde tutunması (bir dönüşümü ister istemez içinde barındırdığı) çeviri kuramlarında 1970'lerden sonra yaşanan paradigma değişimi çerçevesinde kabul görmüştür.¹ Çeviri diller arası değil kültürlerarası bir aktarım ve dolayısıyla bir dönüşüm sürecidir. Bu ön kabulden hareketle eldeki yazmın amacı, *kültür* kavramının Türkçeye Batı dillerinden aktarım sürecini ve bu

¹ Çeviribilimin disiplin olarak tarihini tanıtan ve tartışan yayınlar için bkz.: Gentzler 2001, Hatim 2001, Munday 2001, Salevsky 2002, Prunč 2003 ve 2007, Eruz 2003, Akbulut 2005, Stolze 2005, Yazıcı 2005.

kavramın Osmanlıca ve Türkçe içindeki bazı durak noktalarını çeviribilimsel bir bakışla incelemektir.

Dolayısıyla bu çalışmada bir kültürden başka bir kültüre aktarım yaşandığında, bu sürecin kaçınılmaz olarak bir fark ve dönüşümü içereceği düşüncesiyle hareket edilmiştir. Öte yandan söz konusu aktarım sürecinin, içinde kendi özgüllüklerini barındıran güç ilişkileri çerçevesinde gerçekleştiği ve bu süreçte belirli eyleyicilerin rol oynadığı peşinen kabul edilmiştir.

Kavram çevirisi henüz çeviribilim içinde yerleşik bir yöntemsel çerçeveye içinde yürütülen bir araştırma alanı olmadığı için, eldeki yazıda yer alan örnek kavram çevirisi araştırmasının, çeviribilim içinde ileride yürütülebilecek yöntem tartışmaları için de yol açıcı olacağını umuyorum. Çeviribilimde bir kavramın farklı kültürlerde yolculuğundan çok, örneğin eşdeğerlik gibi anahtar kavramların farklı kuramcılar ve ekollerde taşıdıkları anlamlar ve yaşadıkları dönüşümlere odaklanan çalışmalar olduğu görülmektedir². Çeviribilimde daha çok terminoloji hakkında yapılan çalışmalar yaygın olduğu için, disiplinin kendi anahtar kavramları dışında toplumsal ve siyasal yaşamda önemli görülen kavramların kültürlerarası aktarımda izlerini süren çalışmalar yeni yeni ortaya çıkmaktadır ve bu çalışmaların genelde disiplinlerarası çalışmalar olduğu görülmektedir³.

Kültür kavramını incelerken amacım bu kavramın Türkçedeki izini eksiksiz sürmek değil. Kavram tarihçilerinden farklı olarak, kavramın 'ithal edilme'

² Çeviri kuramlarının eşdeğerlik vb anahtar kavramları konusunda örneğin bkz: Snell-Hornby, Mary; Hönl, Hans G.; Kußmaul, Paul; Schmitt, Peter A. (yay.haz.): *Handbuch Translation*, Stauffenburg Verlag, Tübingen 1998. Snell-Hornby, Mary (yay.haz.): *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, Routledge, Londra ve New York, 2001.

³ Türkiye'den bu tür çalışmalara, Boğaziçi Üniversitesi Çeviribilim Bölümü tarafından 14-15 Kasım 2005'de düzenlenmiş olan ve farklı disiplinlerden gelen araştırmacıların katıldığı "Kavramlar Çevrildikçe Çeviri Düşüncemizi Biçimlendiriyor (Mu?)" sempozyumu ve bu toplantıda Özlem Eraydın Vırtanen ve İsmail Kaplan tarafından sunulan bildiriler örnek olarak gösterilebilir (Kaplan 2005; Eraydın Vırtanen 2005). Eraydın Vırtanen ve Kaplan'ın ele aldıkları kavramlar, siyaset biliminde üzerinde durulan anahtar kavramlar olmuştur. Sempozyumun bildiri kitabı henüz basılmadığı için sempozyum hakkında özet bilgi edinmek için bkz. Daldeniz, Elif; Tükel, Yeşim: "Kavramlar Çevrildikçe Çeviri Düşüncemizi Biçimlendiriyor (Mu?) Boğaziçi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Çeviribilim Sempozyumu, 14-15 Kasım 2005," *Alman Dili ve Edebiyatı Dergisi*, s. XVII, İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2006, 165-167. Kavram çevirisi konusunda genel bir tartışma için bkz. (Paker,1997). Öte yandan terminoloji bilimden yararlanan bir çalışma için bkz.: Habenstreit, Gemot: "Begriffsmigration. Eine Fallstudie aus der Geschichte der deutschsprachigen Translationswissenschaft" "*Meine Sprache grenzt mich ab...*," *Transkulturalität und kulturelle Überstzung im Kontext von Migration*, yay.haz. Gisela Vorderobermeier; Michaela, Wolf, Lit, Viyana, 2008, 273-298. Çeviribilim alanında kuramların kültürlerarası aktarımını inceleyen bir çalışma için ise bkz.: Susam-Sarajeva, Şebnem: *Theories on the move. Translation's role in the travels of literary theories*, Rodopi, Amsterdam ve New York, 2006.

sürecini araştırmak ve bugün bize ne ifade ettiğini sorgulamaktır. Bu çerçevede temel varsayımım, Batı dillerinden ithal ettiğimiz kavramların kendilerini taşımak üzere önerilmiş olan sözcüklerle birlikte geldikleri coğrafyada yeni bir yolculuğa başladıklarıdır. Yazının ilk bölümünde, *kültür* kavramının aktarım ve dönüşümünü araştırırken yararlanılan yöntem açıklanacaktır. Örnek inceleme ikinci bölümde yer alırken son bölüm araştırma sonuçlarının değerlendirmesini içermektedir.

Kuramsal Çerçeve

Kavram çevirisi sorununu – terim sorunundan farklı olarak – çeviribilim içinde nasıl ele alabileceğimize, nasıl bir yöntemle başvurabileceğimize ilişkin sorular sormaya başladığımızda, ilk önce bir kavramın oluşumunda ve gelişiminde nasıl bir kavrayışı vurguladığımızı açıklığa kavuşturmak önemli.

Kavramların Oluşum Sürecinde Dilin Rolü

Kavram oluşumu bağlamında Lev Vygotsky'nin (Vygotsky, 1985) çocuklarda kavram oluşumu çerçevesinde dikkat çektiği süreçlerin, kavram çevirisinin sorunsallaştırılması açısından ufuk açıcı olduğunu düşünüyorum. Çünkü aşağıda görüleceği gibi Vygotsky bir kavramın oluşumunda dilin oynadığı merkezi role parmak basar. Ancak çocuklardaki kavram oluşumuyla yetişkinlerdeki oluşum süreçleri farklı olduğundan ve bir kavramın kültürlerarası aktarım ve dönüşüm süreçleri çok başka dinamikler içerdiğinden, bu çalışmada Vygotsky'den, kavram oluşumunda dilin rolüne yaptığı vurgu çerçevesinde bir yol gösterici olarak yararlanılmıştır. Çünkü benzer bir vurgu daha sonra açıklanacağı gibi kavram tarihçilerinden de gelmiştir.

Vygotsky'ye göre çocuklarda kavram, algısal ve duyuşsal malzemenin değerlendirilmesi sonucu oluşur. Bu malzemenin değerlendirilmesi sonucu oluşan kavramın, “yalıtılmış, kemikleşmiş, değişmez bir oluşum olmayıp, anlalsal sürecin sürekli olarak iletişime, kavramaya ve problem çözmeye yarayan etkin bir parçası” (Vygotsky, 1985:83) olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Dolayısıyla kavram, değişmez bir oluşum değildir; iletişim, anlama ve sorun çözme süreçlerinde sürekli başvurduğumuz entelektüel işlemlerin aktif bir parçasıdır.

Kavramın bu özellikleri dikkate alınarak çocukların, ergenlerin ve yetişkinlerin yer aldığı 300 kişilik bir grup üzerinde yapılan bir araştırma sonucunda, “kavram oluşturma düzeyine yükselmenin her biri kendi içinde yeniden çeşitli aşamalara bölünen üç temel aşamada gerçekleştiği” (Vygotsky, 1985:90)

görülmüştür. Ve bu araştırma her üç grupta da bir sözcüğün ya da bir göstergenin işlevsel kullanımının kavram oluşumunda merkezi bir rol oynadığını ortaya çıkarmıştır (Vygotky, 1985:86). Dolayısıyla, bu sürecin çok önemli bir unsuru dilsel gösterenin kullanımudur; kavramı imleyen sözcük, zihinsel işlemleri yönlendirir ve bunları kontrol eder. Kavram oluşumunda kullanılan sözcüğün ya da başka bir göstergenin önemine parmak basarken Vygotky şu dikkate değer saptamada bulunur: “Gerçek kavramlar sözcükler olmadan oluşamaz ve kavramlarla düşünmek, dilsel düşüncenin ötesinde var olamaz” (Vygotky, 1989:107)⁴. Kavramların oluşum sürecinde ise sözcük ve duyuşsal malzeme vazgeçilmez unsurlar olduğu gibi, kullanılan sözcük konusunda karşılıklı bir anlaşmaya, bir uzlaşma ihtiyacı duyulur (Vygotky, 1989:100). Yaşamda karşılaşılan sorunlara yanıt olarak devreye giren kavram oluşumunda, çözümünün üretilmesinde kullanılan sözcük ya da başka göstergelerin kılavuzluk etmesi (Vygotky, 1989:107) ve söz konusu kılavuzluk rolünün de toplumsal bir uzlaşma çerçevesinde gerçekleşebiliyor olması, ileride gösterileceği gibi Türkçe düşünce sistemimize giren kavramlara odaklanan bu yazı çerçevesinde dikkate değer görünmektedir.

Kavram tarihi disiplininin tanıtılacağı bir sonraki alt bölümün, bu disiplini tüketici bir biçimde tanıtma gibi bir iddiası ve amacı olmadığı peşinen belirtilmelidir. Kavram tarihi alanını, eldeki çalışma için önemli görülen yönleri ve yöntem arayışında değerli görülen yöntemsel araçları açısından tanıtmakla yetineceğim⁵.

Kavram Tarihi

Bilindiği gibi dilin insan yaşamında oynadığı rolün daha fazla dikkate değer görülmesi, toplum ve sosyal bilimlerinde önemli bir etki yaratmıştır. 1960'lı yıllarda tarih ve kültür araştırmalarında “dil, sözcük ve sözcük gruplarının” (Bödecker, 2002:9) ne denli önemli olduğunun fark ve kabul edilmesiyle birlikte, tarih ve kültür araştırmalarında gerçekleştirilen tarihsel analizlerin,

⁴ Kitabın Türkçe baskısında, “Kavramsal Oluşturma Konusunda Deneysel Bir İnceleme” bölümündeki III. bölümün, kitabın İngilizce baskısından kısaltılmış bir çeviri olduğu gözlenmiştir. Bu yüzden bazen İngilizce baskıya referans verilmiştir ve bu baskıdan yapılan çeviriler bana aittir. Çeviri yayınlar dışında diğer yayınların çevirisi de bana aittir.

⁵ Kavram tarihi disiplini için daha ayrıntılı bilgiler için bkz.: Koselleck, Reinhart (2006): *Studien zur Semantik und Pragmatik der politischen und sozialen Sprache*, Suhrkamp Verlag [Türkçesi: Koselleck, Reinhart (2006): *Kavramlar Tarihi Politik ve Sosyal Dilin Semantığı ve Pragmatığı Üzerine Araştırmalar*, çev. Atilla Dirim, İletişim Yayınları]; Gumbrecht, Hans Ulrich (2006): *Dimensionen und Grenzen der Begriffsgeschichte*, Wilhelm Fink Verlag ; Bödecker, Hans Erich (yay.haz.) (2002): *Begriffsgeschichte, Diskursgeschichte, Metapherngeschichte*, Wallstein Verlag, Göttingen, 2002. Süreli bir yayın için bkz.: *contributions to the history of concepts*.

sorulan soruların ve yöntemlerin de değiştiğine dikkat çekilir (Bödecker, a.g.e.).⁶ Kavram tarihi çalışmaları ya da İngilizce konuşlan dünyada dahi Almanca adıyla anılan *Begriffsgeschichte*'nin (Júnior ve Chignola, 2005; Palonen, 2005) çalışma alanına işaret ettiği disiplin, böylece ilk önce Almanya ile Fransa ve kısa bir süre sonra da Anglo-Amerikan akademik dünyalarında 1970'lerde ortaya çıkmıştır (Bödecker, 2002).

Almanya'da disiplinin yöntemsel arayışında Reinhart Koselleck önemli bir rol oynamıştır (Bödecker, 2002:13). Koselleck 1972'de yayımlanan *Tarihsel Temel Kavramlar. Alman siyasal ve toplumsal dilinin tarihsel sözlüğü* çalışmasıyla, Almanya'daki kavram tarihi çalışmalarının yöntemi üzerinde etkili olmuştur. (Bödecker, 2002:12). Fransa'da tarih bilimlerinde, dilbilimle tarih arasında bir senteze gidilmesi gerektiği uzun bir süre bir talep olarak kalmış ancak Régine Robin'in 1970'li yılların başında bu talebe yöntemsel olarak karşılık veren yenilikçi araştırmalarda bulunmasıyla, disiplinin önü açılmıştır (Bödecker, 2002:15). İngiltere ve Amerika'da Siyaset Bilimi, Tarih ve Felsefe üçgeninde hem epistemolojik hem de kurumsal olarak kendine bir yer edinmiş olan kavram tarihi alanındaki teorileştirilme girişimlerinde John L. Austin ve John Searle'nin söz eylem kuramı etkili olmuştur (Bödecker, 2002:20). Anglo-Amerikan dünyasında öne çıkan araştırmacılar olarak John Pocock ve Quentin Skinner gösterilmektedir (Bödecker, 2002:19).

Kavram tarihi, bu disiplinde çalışanların söylediği gibi, büyük düşünürler ve onların metinlerine odaklanan klasik 'düşünce tarihi' çalışmalarında görülen eksikliklerin fark edilmesiyle ortaya çıkmış bir alandır (Bödecker, 2002:10). Bu eksiklikler kabaca düşünce tarihi çalışmalarında çoğu zaman bağlamların dikkate alınmamış olduğuna, düşünce tarihindeki kırılmaların kuşatıcı bir biçimde değerlendirilmediğine işaret etmektedir. Daha önceleri ise fikirler tarihi anlamında *Ideengeschichte* çalışmalarında, önemli görülen düşünürlerin klasikleşmiş metinleri üzerine odaklanan bir anlayış söz konusuydu. Ancak bu anlayışlar hoşnutsuzluklara neden olmuştur. Çünkü incelenen fikirlerin yer aldığı metinlerin özcü bir yaklaşımla öne çıkan sosyo-politik bağlamları ve bu bağlamlar içinde varolan alımlayıcılarının dikkate alınmadan değerlendirilmesi alışkanlığa dönüşmüştür. Oysa bağlamların yorumlama ve anlamada ne kadar

⁶ Hans Erich Bödecker, atıf yapılan yazısında tarih disiplini içinde kavramlara odaklanan tarihsel anlam bilim çalışmalarının başta Almanya olmak üzere Fransa ve Anglo-Amerikan dünyası gibi farklı ülkelerdeki çıkış noktalarını ve gelişimini birbirleriyle karşılaştırırken, ilgili ülkelerdeki akademik disiplinlerin kendi özgül koşullarına da dikkat çeker. Bödecker ayrıca üç ayrı koldan gelişimini izlediği kavram tarihi çalışmalarındaki diyalog çabalarına da değinir.

önemli olduğu anlaşıldıkça, bu tür incelemelerin de bir bağlam içinde sürdürülmesi gerekliliği önemsenmeye başlanmıştır (Bödecker, 2002:10).

Bu görüşlerden hareketle Koselleck'e göre kavram tarihi çalışmalarında dil aracılığıyla üretilen anlamın tarihine dikkat edilmesi gerekmektedir (Bödecker, 2002:14). Koselleck'e göre toplumsal gerçekliğin değişimi, dönemin bazı kılavuz kavramlarında etkili olur. Kavram tarihinin amacı da temel kavramlar olarak adlandırılan bu kavramları imleyen sözcüklerin anlamında tarihsel olarak yaşanan dönüşümleri izlemektir. Koselleck'e göre söz konusu temel kavramlarda hem siyasal ve sosyal tarih hem de deneyimlenen tarihin izlerini görmek mümkündür. Bu yüzden de temel kavramların, artsüremlerle bir perspektifle incelenmesi kadar, eşsüremlerle boyuttaki anlamsal iç içe geçmeleri de dikkat alınmalıdır, çünkü böylece bu kavramların geçmişe, şimdi'ye ve geleceğe "ilişkin içlerinde barındırdıkları öğeleri açığa çıkarmak mümkün olur" (Koselleck, 2002:38).

Bödecker, Koselleck'in bir kavramın tarihinde sözcüğün kendisinin değil kullanım biçimlerinin değiştiğine dikkat çektiğini özellikle vurgular (Bödecker, 2002:14). Hatırlarsak Vygotsky, kavramsallaştırmada dilin, sözcüğün önemine dikkat çeker ve kavram oluşturma aşamasının en başına sözcüğü yerleştirir ve sözcüğün bir kılavuz olarak bu süreci yönlendirdiğini vurgular. Öte yandan kavram tarihi çalışmalarında amacın eski, ilksel orijinale, kökene gitmekten çok, kavramsal kırılmaların irdelenmesi olduğunu da belirtmek gerekir (Palonen, 2005:40). Bu saptamalar, kültür kavramının Türkçe'ye aktarım sürecini inceleyen buradaki çalışma için de önemlidir.

Amaç sosyal gerçekliğin değişimini, siyasal ve sosyal dünyanın, dönemin etkisini bazı kılavuz kavramlar nezdinde açığa çıkarmak olduğu için, kavram tarihi çalışmalarının temel ya da kılavuz kavramlara odaklandığını belirtmekte yarar var. Ancak Koselleck söz konusu kavramları yine dilin/sözcüğün üstlendiği işlev bakımından temelde ikiye ayırır: Temel Kavramlar ve Hareket Ettirici Kavramlar (Koselleck, 2002:38-39). Koselleck, kavramlara işaret eden bazı sözcüklerin zaman içinde oluştuğuna ve anlamsal dönüşümler yaşadığına, ancak bazılarının da oluşturulduğuna, hatta icat edildiğine ve anlamlarının ilgili dilde arkadan geldiğine işaret eder. Koselleck, ikinci türe giren kavramları, 'hareket ettirici kavramlar' olarak adlandırır ve bu kapsamdaki sözcüklerin bir kavram oluşturmak, yerleştirmek üzere icat edildiğine işaret eder (Koselleck, 2002: 38.).

Öte yandan Koselleck, kavram tarihi çalışmalarında başvurulabilecek kaynakları değerlendirir ve bunları üçe ayırırken, kaynakları biricik olanlardan yinelenebilir olanlara kadar bir yelpaze üzerine yerleştirir (Koselleck, 2002:45-47). Birinci gruba mektup, gazete gibi günlük ve anlık kullanım için yazılanlar dahil edilir⁷. İkinci grupta sözlükler ve ansiklopediler yer alır. Koselleck bu tür yayınlarda birden fazla zamansal katman olduğuna dikkat çekerken bunların normatif olma gibi bir özellik de taşıdığını vurgular. Ayrıca bu tür yayınlarda bir süreklilik söz konusudur, çünkü her yeni sözlük ya da ansiklopedi bir öncekiyle ilişki kurar. Ne var ki, her yeni yayın içinde aynı zamanda önemli değişiklikler de barındırabilir. Dolayısıyla araştırmacı sözlüklerde bir anlamın yinelenip yinelenmediğine bakarken aynı zamanda icat edilen sözcükleri de ampirik olarak saptayabilir. Üçüncü grupta ise fikir insanların, düşünürlerin klasik metinleri yer alır. Bu metinler Koselleck'e göre değişmeyen bir hakikat iddiası taşır ve bu varsayım ile kaleme alınmışlardır (Koselleck, 2002:47). Dolayısıyla kaynaklar açısından üç farklı metin türünün varlığından söz edilebilir.

Ayrıca kavram tarihi çalışmaları çerçevesinde, Rolf Reichardt'ın Koselleck'ten hareketle geliştirdiği modeli de anmak gerekir. Kavramları temsil eden sözcükler üzerinde yapılan çalışmalar, tek tek sözcüklerden, anlam alanlarına, siyasal kavram ağlarına ve oluşumlara kadar genişletilmelidir Reichardt'a göre (Bödecker, 2002:15). Eş ve karşıt anlamlılar vb. dikkate alınırken, argümantasyon ve söylem tarihi de böylece analiz edilir (Bödecker, a.g.e.). Bu yaklaşımlarda dilbilim ve metindilbilim alanlarındaki gelişmelerin de etkili olduğunu söyleyebiliriz.

Son olarak Koselleck'in kavram tarihi çalışmalarında anmadığı bir kaynak türü olan çevirilerden, özellikle karşılaştırmalı çalışmalarda yararlandığını eldeki yazı açısından belirtmekte yarar var. Böyle bir çalışmaya örnek olarak Ernst Cassirer'in *Philosophie der Aufklärung* metninin 1970'de yapılan Fransızca çevirisi üzerinde yapılan bir inceleme verilebilir (Ricken, 2002).

Kavram tarihi alanında yukarıda özetlenen çalışmaların ve geliştirilen yöntemsel yaklaşımların, kültürlerarası aktarım açısından kavramlar hakkında yapılacak araştırmalara katkı sunacağını düşünüyorum. Ancak kavramların aktarımının sorunsallaştırıldığı çalışmalar için, klasik kavram tarihi alanındaki araştırmalarda sergilenen yaklaşımların bir kültürden diğerine aktarılan

⁷ Burada kendi mektuplarının günün birinde basılacağını öngören yazarların metinleri dışında tutulur.

kavramların aktarım sürecini yeterince kuşatmadığını saptamak gerekir. Belki de bu yüzden kavram tarihi çerçevesinde günümüzde karşılaştırmalı çalışmalar yapıldığında, bazı çalışmalar çağdaş çeviribilimden yararlanmaktadır. Disiplinler arasında kurulan bu ilişki eldeki yazı için de önemli.

Bu tür bir çalışmaya Melvin Richter'in "özgürlük" ve "demokrasi" kavramlarının Çin siyasal söylemine girişi üzerine yaptığı araştırma örnek olarak gösterilebilir (Richter, 2005). Anılan siyasal kavramların Uzak Doğu ülkelerine ihracım incelerken Richter, Koselleck'in önerdiği temel kavramlar üzerinden yine Koselleck'in önerdiği yönetsel çerçeve içinde hareket ediyor. Başlangıçta kavramların 'oldukları gibi' aktarılması gerektiği düşüncesini benimseyen Richter, kendisinin yanlış bir varsayımdan hareket etmiş olduğunu belirtir. Bu bakış açısıyla hareket edildiğinde Batı'dan gelen siyasal kavramların Uzak Doğu'ya aktarılma sürecinin 'yanlış' çeviri kavrayışına hapsolacağı tehlikesine işaret eder (Richter 2005:8). Bu nedenle Richter, daha sonraları Douglas Howland⁸'ın çalışmalarına dayanarak sömürgecilik sonrası kuramların izindeki çeviriye ilişkin güncel yaklaşımlarından yararlandığını belirtiyor (Richter, 2005:14).

Richter bir toplumda temel kavram olarak işlev gören bir kavramın, tarihsel ve sosyo-ekonomik koşulları üretildiği toplumdaki farklı olan başka bir topluma aktarıldığında, yaşanan gelişmeleri araştırıyor. Richter araştırmasının başlangıcında çeviri olgusuna ilişkin kısıtlı bir anlayış taşıdığını teslim ettikten sonra, çeviri kavrayışında yaşanmış olan değişime atıfta bulunuyor (Richter, 2005:14). Richter, bu kavrayış ve bakış açısı değişikliğinin, kavram aktarımı konusundaki çalışmalarda dikkate alınması gerektiğini belirtiyor ve ihraç edilen kavramların, vardıkları ülkelerde, artık ayrı bir yaşam süreceğini kabul etmenin elzem olduğunu vurguluyor. Richter'in çeviri kavrayışındaki değişikliği açıklarken özellikle sömürgecilik sonrası yaklaşımları değerlendiren çeviri kuramlarından yararlandığını görüyoruz⁹. Richter özellikle kavramsal aktarım

⁸ Howland, Douglas (2003): "The Predicament of Ideas in Culture: Translation and Historiography," *History and Theory*, Cilt 43, No. 1, s. 45-60.

⁹ Richter'in referans gösterdiği çalışmalar şunlardır:

Cheyfitz, Eric (1991): *The Poetics of Imperialism: Translation and Colonization from The Tempest to Tarzan*, Oxford University Press, New York; Howland, Douglas R.(2002): *Translating the West. Language and Political Reasoning in Nineteenth Century Japan*, University of Hawaii Press, Honolulu; Howland, Douglas R.(2003): "The Predicament of Ideas in Culture: Translation and Historiography", *History and Theory*, 42, 2003, s. 45-60; Liu, Lydia H.(1995): *Translingual Practice: Literature, National Character, and Translated Modernity - China 1900.1937*, Stanford University Press, Stanford; Niranjana, Tajeswini (1992): *Siting Translation: History, Post-Structuralism, and the Colonial Context*, University of California Press, Berkeley; Rafael, Vicente L. (199): *Contracting Colonialism: Translation and*

meselesini odağına alan, dolayısıyla karşılaştırmalı kavram tarihi çalışmaları yapanların, çalışmalarını kültürlerarası iletişim olgusuyla birlikte bu iletişime katılanların asimetrik güç ilişkilerini dikkate alan bir çerçevede sürdürmelerini düşünüyor ve çeviriye normatif olmayan bir yaklaşımla bakılmasını öneriyor. (Richter, 2005:15). Richter'in bu (öz)eleştirisinin sömürgecilik sonrası kuramlar çerçevesinde çeviribilim içinden üretilen yaklaşımlardan yararlandığı aşikârdır.

Burada incelenecek kültür kavramı (Batı kültüründen Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde ithal edilen bir kavram olduğu için) bu çalışmada çağdaş çeviribilimin çeviri kavrayışına dayanan karşılaştırmalı kavram tarihi araştırması çerçevesinde yapılacaktır. Buna bağlı olarak yöntem açısından Koselleck'in andığı farklı kaynak türlerinden yararlanılacak, konuyla ilgili çevirilere bakılacaktır. Ayrıca çalışmada, irdelenen kavramın anlam alanının çıkarılmasında Reichardt'ın yönteminden de yararlanılacaktır..

***Kültür* Kavramının Türkçedeki Bazı Durakları**

Bu bölümde *kültür* kavramının yolculuğunda iz sürerken amaç daha önce de belirtildiği gibi eksiksiz bir iz sürme değildir. Eş ve karşıt anlamların incelenmesiyle başlayan, sözlük taramasıyla devam eden incelemeden sonra, kültür kavramının aktarımında önemli rol oynamış olan Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura gibi isimler üzerinde durulacak ve bu yazarların kültür kavramını nasıl konumlandıkları tartışılacaktır. Bu tartışma ayrıca, söz konusu yazarların metinlerinde geçen kültür kavramıyla, sözlükler üzerine yaptığımız çalışmalarla karşılaştırılacaktır. Ardından kavramın ve bu kavramı imleyen sözcüklerin günümüzdeki kullanımına ilişkin ipuçları elde etmek amacıyla günlük bir gazeteden seçilen bir bütüncü üzerinde söylem analizi yapılacaktır.

Kavramın Eş ve Karşıt Anlamları

Kültür kavramının Türkçedeki yolculuğu araştırıldığında karşımıza üç sözcük çıkıyor: *hars*, *ekin* ve *kültür*¹⁰. Günümüzdeki kullanımda eş ve karşıt anlamlar açısından kavramın anlam alanını çıkarmak için Koselleck'in sınıflandırılmasına göre ikinci tür kaynaklar olan sözlüklere¹¹ bakıldığında, *örf*,

---

Christian Conversion in Tagalog Society under Early Spanish Rule, Cornell University Press, Ithaca; Sakai, Naoki (1997): *Translation and Subjectivity: On "Japan" and Cultural Nationalism*, University of Minnesota Press, Minneapolis.

¹⁰ Üç sözcüğün yer aldığı kültür ve medeniyet üzerine yazılmış güncel bir gazete yazısı için bkz. Alkan, Türker "Medeniyetler ittifakı kurar mı?" *Radikal*, 8 Nisan 2009, s. 19.

¹¹ Baş vurulan sözlükler için bkz. Tablo 1.

adet, görgü, gelenek, yetiştirme, bilgi gibi eş ve yakın anlamları buluyoruz.¹² Sözlüklerde karşıt anlamlar olarak bir yandan *medeniyet ve evrensellik*, öte yandan *bilgisizlik, görgüsüzlük ve eğitimsizlik* sözcükleri yer alıyor. Kavramı Türkçede imleyen sözcüklere tek tek baktığımızda aşağıdaki verilere ulaşıyoruz.

Yazının sonunda yer alan Tablo 2'den de görüldüğü üzere *hars* sözcüğünün ilk önceleri ağırlıklı olarak tarımsal etkinliğe yönelik kullanıldığı belirtilmektedir (Tarama Dergisi, Kamus-i Türki, Devellioğlu Osmalica-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Kubbealtı Lügatı, Nişanyan Etimoloji Sözlüğü, Özön Osmanlıca Türkçe Sözlük). Daha sonra sözcüğünün genellikle Ziya Gökalp'e atıfla Fransızca *culture* sözcüğünün Türkçe karşılığı kullanıldığı vurgulanmaktadır (Devellioğlu Osmalica-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Kubbealtı Lügatı, Nişanyan Etimoloji Sözlüğü, Özön Osmanlıca Türkçe Sözlük). Sözlüklere baktığımızda Tarama Dergisi ve Kamus-i Türki gibi daha eski tarihli kaynaklarda, *harsın* "çift sürme, tarla işleme" anlamındaki kullanımı öne çıkmaktadır. Öte yandan günümüze daha yakın bir tarih taşıyan sözlüklerde *hars* ile *kültür* arasında bağlantı kurulmakta, birden fazla kaynaktan *hars* sözcüğünün Ziya Gökalp tarafından önerilmiş olduğu belirtilmektedir. Ayrıca *ekin* sözcüğü ile eş anlamlı olduğu, yine daha yakın tarihli kaynaklarda ifade edilmektedir.

Tablo 3'de *kültür* sözcüğüyle ilgili verilere bakıldığında, "terbiye, eğitim" için kullanıldığı görülmektedir (Nişanyan Etimoloji Sözlüğü). Bunun yanı sıra sözcüğün "Bir milletin inanç, fikir, sanat, âdet ve geleneklerinin, maddi ve manevi değerlerinin bütünü" (Kubbealtı Lügatı) olduğu belirtilmekte, böylece kaynak kültürlerde *kültür* kavramının zaman içinde yaşadığı anlam daralmasına işaret edilmektedir¹³. Daralmış bu anlamla birlikte *kültür* sözcüğünün *hars* ile eş anlamlı olduğu ifade edilmektedir (Steuerwald Almanca Türkçe Sözlük). Ayrıca sözcüğün Fransızca *culture* sözcüğünün "çevrisi" olduğu sıkça belirtilmiştir (Nişanyan Etimoloji Sözlüğü, Kubbealtı Lügatı, Redhouse Türkçe İngilizce Sözlük).

Kültür sözcüğüyle ilgili Tablo 3'de yer alan çift dilli sözlüklere bakıldığında, Almanca-Türkçe ve İngilizce-Türkçe sözlüklerde yukarıda sayılanların dışında *medeniyet, uygarlık* sözcüklerinin eş anlamlı sözcükler olarak verildiğini görüyoruz. Öte yandan Fransızca-Türkçe sözlüklerde daha çok "ziraat, haraset, terbiye, yetiştirme eğitim, tahsil, beden eğitimi" (Şemsettin Sami Fransızca

¹² Ekte yer alan 2, 3 ve 4 tablolarda her üç sözcük için hangi sözlükten hangi bilgiye ulaşıldığı görülmektedir. Yukarıdaki saptamada sözlüklerin özellikleri açısından ayırım yapılmamıştır.

¹³ Kültür kavramının kaynak kültürlerdeki dönüşüm süreci, yazının devamında özelenmektedir.

Türkçe Sözlük, Tahsin Saraç Büyük Fransızca-Türkçe Sözlük) gibi anlamların yer alması dikkat çekicidir.

Ekin sözcüğüyle ilgili tablo 4'de yer alan kayıtlara baktığımızda ise sözcüğün birinci anlamında “ekilen şey,” “ekme işi” olarak kullanıldığını görüyoruz. Sözcüğün ikinci anlamında ise “Ziya Gökalp'in ortaya attığı hars < Ar hars (tarım) sözcüğünün yeni dile uyarlaması olduğu” (Nişanyan, Etimoloji Sözlüğü) ve bu anlamda Latince *colere*'den gelen Fransızca *culture* sözcüğünün çevirisi olduğu yazmaktadır (Nişanyan, Etimoloji Sözlüğü).

Dolayısıyla Batı dillerinden aldığımız bir kavram olarak Türkçeye giren, Türkçede Fransızca'nın karşılığı olarak Ziya Gökalp tarafından önerildiği belirtilen bu kavramın serüveni, *hars* sözcüğüyle başlıyor, *kültür* ve *ekin* sözcükleriyle devam ediyor. Sözlüklerde yaptığımız bu inceleme, yukarıda belirtildiği gibi Koselleck'in sınıflandırmasında ikinci türdeki kaynaklar üzerinden gerçekleştirilmiştir.

Üçüncü bir kaynak türünün, kavramı imleyen sözcükleri öneren ya da ortaya çıkmalarına önayak olan kişilerin yazdıkları metinler olduğuna dikkat çekilmişti. *Kültür* kavramının tarihsel izini sürecektir olursak karşımıza çoğunlukla şu iki isim çıkar: Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura. Çok uluslu ve kültürlü bir imparatorluğun ardından kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçişte düşünsel anlamda etkili olan Osmanlı aydınları içinde öne çıkan Gökalp ve Akçura'nın Türk ulusal hareketinin “tartışmasız liderleri” (Georgeon, 2006:91) oldukları kabul edilmektedir. Gökalp ve Akçura, Türk milliyetçiliği alanında farklı açılardan etkili olmuşlardır. Gökalp “özellikle kültür alanında çalışmış, Türk halk geleneklerini, dinlerini, âdetlerini incelemiş ve ulusal bir kültür geliştirme” (Georgeon, 2006:96;) (benzer bir saptama için bkz. Parla, 2005) için çalışmışken, Akçura Türk ulusal hareketine ekonomik ve toplumsal bir temel sağlamak için (a.g.e.) çabalamıştır. Akçura'yı bizim çalışmamız için önemli kılan, Batı siyaset ve düşünce tarihiyle ilgili kitabında (*Muâsır Avrupa'da Siyasî ve İçtimai Fikirler ve Fikrî Cereyânlar* [Akçura, 2004]) önemli Batılı kavramları Türk düşüncesine tanıtmaya çalışırken, dönemin Türkçesi açısından kavram çevirisi incelemelerine önemli bir kaynak sunmuş olmasıdır. Yazının bundan sonraki kısmında bu iki isim üzerinde durulacaktır.

Ziya Gökalp ve *hars*

İncelememde metinleri çözümlenecek kişilerden birinin Ziya Gökalp olması kaçınılmazdı, çünkü yukarıda belirtildiği gibi sözlüklerde Fransızca *culture*'ün

karşılığı olarak Ziya Gökalp'ın *hars*'ı ilk kez kullanan, öneren kişi olduğu belirtilmektedir. Ancak baştan beri Ziya Gökalp'ın *hars* sözcüğünü, Fransızca *culture* sözcüğünün karşılığı olarak ortaya attığı ve kullandığı konusunda şüphelerim vardı, çünkü Batı dillerinde *kültür* kavramının bugünkü anlamına yakın anlamı, Fransızlar tarafından değil, Alman düşünür Herder tarafından ortaya atılmıştır. Fransızlar daha çok medeniyete vurgu yaparken, ilk kez kültürlerden söz eden, yani tekil bir medeniyet karşısında farklı farklı kültürlerin varlığına işaret eden Herder'in (Eagleton, 2001: 22) izinde giden Alman düşünürler olmuştur ve kavram söz konusu anlam daralmasıyla birlikte Alman düşüncesinde yer almıştır. *Kultur*'un bu anlamıyla Fransızca'ya Almancadan geçtiğine Eagleton işaret eder (Eagleton, 2001:17-18). Zaten incelememize dahil edilen Türkçe-Fransızca sözlüklerle tek dilli Fransızca sözlük olarak *Grand Larousse Encyclopedique* sözlüğüne baktığımızda, *culture* sözcüğünün Fransızcada bir ulusa, bir halka özgü yaşam tarzı anlamında kullanıldığı görülmektedir.

Dolayısıyla bu çerçevede Gökalp'ın şu metinleri incelenmiştir: “Hars ve Medeniyet” (*Türkçülüğün Esasları* içinde) (Gökalp, 2007a); “Medeniyet ve Hars”, “Medeniyetle Harsın Farkları” (*Türk Medeniyeti Tarihi* içinde) (Gökalp, 2007b). Ziya Gökalp'ın *hars* ile medeniyet arasındaki ayrımı yoğunlaştığı bu metinleri, çalışmamız için aynı zamanda karşıt anlamın analizi için veri sağlamaktadır.

Ziya Gökalp'e göre “hars millî olduğu halde, medeniyet beynelmüeldir. Hars, yalnız bir milletin dinî, ahlakî, hukukî, ... lisanî, iktisadî ve fennî hayatlarının ahenkdar bir mecmûasıdır. Medeniyetse, aynı “ma'mûre” ye dahil birçok milletlerin içtimâî hayatlarının müşterek bir mecmûudur” (Gökalp, 2007a:190). Dolayısıyla Gökalp'e göre ulusun temeli ortak din ve kültürdür (Georgeon, 2006:98) ve *kültür* kavrayışının ana unsurlarından biri de yine dindir. *Harsın* bir millete özgü geliştiğini savunan Gökalp, medeniyetin birçok milletin fikirsel hayatında ortaklaşa geliştirildiği görüşündedir (Gökalp, 2007a:190). Bu bağlamda Avrupalı milletler arasında ortak bir Garb medeniyetinin varlığına işaret eder Gökalp. Öte yandan Osmanlı'daki halk ile aydınlar arasında dilden edebiyata, ahlaktan ulemaya kadar bir ikiliğin yaşandığını tespit eder. Gökalp bu ikiliği değerlendirirken halk arasında konuşulan ve Türkçe olarak anılan dilin Osmanlı'da görüldüğü gibi “avama mahsus bir “argo” olmadığına dikkat çeker ve asıl “harsımızın lisanı” (Gökalp, 2007a:191), yani Türk ulusunun dili olduğunu belirtir. Oysa Türkçe, Arapça ve Farsçadan oluşan Osmanlıca ise

“fertler tarafından usulle ve irade ile yapılmıştır” bundan dolayı da “medeniyetimizin lisanı idi diyebiliriz” (a.g.e.) saptamasında bulunur. Dolayısıyla hars ile medeniyet arasındaki en önemli ayrımı kendiliğindenlik, doğallık olgusuna bağlar. Ancak güçlü bir *harsın* gelişimiyle güçlü bir medeniyetin de gelişiğine dikkat çeken Gökalp (Gökalp, 2007a:196), Osmanlı’nın güçlü bir *hars* geliştiremediği için yıkılmaya mahkum olduğunu iddia eder (Gökalp, 2007a:197). Bu yüzden de Türkçülüğün görevini, ulusal *harsı* bulup çıkarmak ve oradan hareketle Batı medeniyetine eklenmek olarak tanımlar (Gökalp, 2007a:198). İncelemeye dahil edilen diğer iki metin ele alındığında, Gökalp’in yine ilk önce kısaca medeniyet ile *hars* arasındaki ayrımına odaklandığı görülür. Medeniyetin uluslararası bir özellik taşımasına karşın, medeniyetin farklı farklı uluslarda aldığı özgül biçimlerine *hars* dendiğine işaret eder (Gökalp, 2007b:326). Dolayısıyla *kültürü*, medeniyetin belirli bir toplumda, ulusta aldığı özgül biçim olarak tasavvur eder. Bu yüzden de başka bir ulusun ya da uluslar topluluğunun geliştirdiği medeniyeti ithal etmek mümkünken, *harsı* devralmanın mümkün olmadığını savunur (a.g.e.). Öte yandan medeniyeti bilgiyle, usul ve akılla özdeşleştiren Gökalp’e göre *hars*, ilham ve duyguyla ilintilidir. Dolayısıyla “medeniyet, iktisâdî, dinî, hukukî, ahlâkî ilh. **fikirlerin** mecmûudur” ... *hars* ise “dinî, ahlâkî, bedî **duyguların** mecmûudur” (Gökalp, 2007:327; vurgu bana ait).

Ziya Gökalp’in Hilmi Ziya Ülken’den farklı olarak *hars* ve medeniyeti birbirinden ayırdığı konusunun iddia edilmiş olmasına Niyazi Berkes karşı çıkar: “Gökalp kültür ve medeniyet’in toplumsal gerçekliğin birbiriyle son derece yakın ve birbirini tamamlayan iki izi, yönü olarak görür” (Berkes, 1959:23). Berkes ayrıca Gökalp’in kültürel temel olmadan medeniyet ithalatının yalnızca mekanik bir taklide dönüşeceği uyarısında bulunduğunu da yazar (a.g.e.).

Öte yandan Berkes, Ziya Gökalp’ten çevirdiği *Turkish Nationalism and Western Civilization* kitabına yazdığı önsözde Gökalp’in yalnızca Fransız düşüncesinden hareket etmediğini belirtir. Berkes, Gökalp’in *kültür* ve medeniyet kavramlarının irdelenmesinde Fransız düşüncesinden çok Alman düşüncesinden, sosyolojisinden etkilenmiş olduğunu yazar (Berkes, 1959:22). Berkes, Ziya Gökalp’in denemelerine yer verdiği kitabında, Gökalp’in Fransızca, Almanca ve İngilizcedeki bazı kavramların farklılıklarına işaret ettiğini belirtir. Örneğin kendisinin Gökalp’ten çevirdiği “Social Values and Institutions” başlıklı denemede Gökalp’in (“İçtimaiyat ve Fikriyat: Çemiyette

Büyük Adamların Tesiri” 1917 tarihli İçtimaiyat Mecmuası) Fransız ve Almanların *culture/Kultur* kavramı konusundaki farklı kavrayışlarına işaret ettiğini yazar. Berkes’e göre Gökalp’in yazılarında Almanların kavrayışına daha yakın durduğu açıktır. Aynı yazıda Gökalp’in dilin ve ulusal bilincin, bir toplumun kavramsallaştırılmasında farklar yaratan gücüne de dikkat çektiği belirtilir (Berkes, 1959:23). Zaten Gökalp’in Türk milliyetçiliğini ırk kavramından çok bir kültür ve dil milliyetçiliği olarak tasarlamış olması da manidardır.

Niyazi Berkes’in (ve başka sözlerle Taha Parla’nın) söylediği gibi Gökalp, Türkiye Cumhuriyeti’nin birçok ana akımını formüle eden, fikir babası olan bir Osmanlı entelektüelidir (Berkes, 1959:14). Gökalp hem gazetelerde yazan hem de üniversitede ders veren bir kişi olarak büyük kitlelere ulaşmıştır. Dolayısıyla Gökalp’in tasarladığı kültür ulusçuluğu olarak Türk ulusçuluğu ve burada tasavvur edilen *kültür* kavramı, incelememize önemli veriler sunmaktadır¹⁴.

Türkiye’de sosyolojinin kurucusu olan Gökalp’e göre bilimin görevi, Türk halkının modern bir ulus olabilmek için sahip olduklarıyla eksikliklerini bulup ortaya çıkarmaktır. Bundan dolayı da sosyolojinin ulus bilinci yaratma konusunda özel bir görevi vardır. Bu yüzden de önerdiği terimleri Berkes’e göre son derece sistemli bir biçimde kullanır (Berkes, 1959:16). Sistemi kurmak için yeni simge terimler kullanmış, hatta kendisinin ‘icat ettiği’ terimler de olmuştur (Berkes, a.g.e.). *Hars* Ziya Gökalp’in kültür kavramını imlemek üzere yeni bir anlam yüklediği bir sözcüktür. Dolayısıyla Batı dillerinde *kültür* sözcüğünün kökeninde Latince *cultura* sözcüğünün tarımı imlemesine benzer bir biçimde Arapçada “Tarla sürme, çift sürme, toprağı sürüp ekme” (Ayverdi, 2008: 1209) anlamına gelen *hars*, *kültür* kavramına işaret etmek üzere Ziya Gökalp tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Bu açıdan bakıldığında *hars*’ın imlediği kavram Koselleck’in deyimiyle erek kültürde bir ‘hareket ettirici’ kavram konumuna dönüşmüştür. Osmanlı’dan Türkiye Cumhuriyeti’ne geçişte, Osmanlı’nın devamını sağlayacak yeni devlette ayakta tutucu öğe olacak ulusal kimlik için birleştirici unsur Türk *kültürü* fikridir. Ancak dönemin koşulları gereği Ziya Gökalp milliyetçiliğinde ve bundan hareketle tasavvur edilen *hars* kavrayışında Müslümanlığın (Akçura’dan farklı olarak) ana bir bileşen olduğuna dikkat edilmelidir. Zaten yukarıda yer verilen Gökalp alıntısında çok önemli bir başka sözcük olan “millî”nin kullanıldığına dikkat etmek gerekir.

¹⁴ Ancak Ziya Gökalp alıntılarının çoğu zaman sloganlaşmanın ötesine gidilmediği için eksik, yanlış ve hatta çarpıtılmış olduğu iddia edilir (Berkes, 1959, Parla, 2005).

Hilmi Yavuz'un da işaret ettiği gibi "Meşrutiyet dönemine kadar, milli kavramı, dini anlamında kullanılmış; bu iki kavram yani 'ulusal' ile 'dinsel' neredeyse eşanlamlı sayılmıştır. Cumhuriyetten sonraki uygulamalar, bu doğrultuda bir farklılaşmayı getirmiş görünse de, temeldeki bütünlük süregitmiştir" (Yavuz, 1987:11-12). Dolayısıyla ulusal kimliğin kurucusu olarak ulusal *kültür* kavrayışında Müslümanlık anlamında düşünülen dinsel aidiyet vurgusu çarpıcıdır.

Bu yazı çerçevesinde *hars* kavrayışında Türkçülüğün iki lideri arasındaki ortaklıklar kadar yukarıda da işaret edildiği gibi farklılıkların bulunduğu, yani Gökalp için ulusun temeli "ortak din ve kültürdür" (Georgeon, 2006, 98) demek mümkünken, Akçura'nın daha çok "ırk" kavramına vurgu yaptığına değinmekle yetineceğim¹⁵.

Muâsır Avrupa'da Siyasî ve İctimâî Fikârler ve Fikrî Cereyânlar'ın yazarı Yusuf Akçura

Yusuf Akçura da Gökalp'in önerdiği *hars*'ı kullananlardandır. Akçura *Muâsır Avrupa'da Siyasî ve İctimâî Fikârler ve Fikrî Cereyânlar* adlı kitabında daha önce de belirtildiği gibi Avrupa düşünce ve siyaset tarihini Osmanlı'ya tanıtmayı amaçlamıştır. Bu amaç doğrultusunda yapıtta Batı siyasal sistemleri içinde gelişmiş olan bazı kavramlar ayrıntılı olarak irdelenir. Çalışmam çerçevesinde Akçura'nın *Üç Tarzı Siyaset* kitabını yalnızca Osmanlı'daki gelişmeleri çözümleyip tartıştığından ele almadım (bkz. Georgeon, 1986:35-45). Akçura burada ele aldığımız kitabında Osmanlı İmparatorluğu'nun kurtuluşu için başvurulmuş Batı medeniyetinin tarihsel gelişimi üzerinde durur ve Batı medeniyetini Osmanlı okuruna tanıtmaya çalışır. Bu amaç doğrultusunda da milliyet, hürriyet, müsâvât (eşitlik), sosyalizm, âmmeperverlik (demokrasi) gibi (Batılı) kavramları ayrıntılı olarak açıklar. Söz konusu kavramları ele alırken Akçura kavramın ilk geçtiği yerde Türkçe olarak kullanılan sözcüğün yanına parantez içinde Batı dillerindeki karşılığı yazar. Batı dillerindeki karşılıklar Fransızca ve yer yer de Almancadır. Bu davranış biçimiyle Akçura'nın bir çevirmen refleksi de gösterdiğini söyleyebiliriz. Her ne kadar Akçura burada bir metni bir dilden başka bir dile çevirmese de, Batı düşüncesinin önemli kavramlarını Türk okuruna tanıtmaya çalışırken bu kavramları erek dilde okura ulaştırma konusunda sıkıntılar yaşamıştır denebilir. Kitapta Yusuf Akçura'nın *kültür* için 'hars' sözcüğünü kullandığını görüyoruz. 'Hars' sözcüğünü ilk

¹⁵ Akçura tarafından kullanılan ırk kavramı bugünkü 'ırkçı' ve 'ırkçılık' kavramlarından farklıdır. Bu konuda ayrıntılı bir tartışma için bkz. Georgeon 2006.

kullandığı yerde de Akçura Almanca *Kultur* sözcüğünü parantez içinde yazmıştır (Akçura, 2004:40). Birçok başka kavram söz konusu olduğunda Fransızca karşılıklara parantez içinde yer vermeyi yeğlerken Akçura'nın *hars* sözcüğünden hemen sonra Almanca bir karşılığı seçmesi rastlantı olmasa gerek. Dolayısıyla Batı düşünce dünyası içinde Akçura'nın özellikle Alman düşüncesindeki *kültür* kavrayışına gönderme yaptığını varsayabiliriz.

Görüldüğü gibi hem Ziya Gökalp hem de Yusuf Akçura, ulusçuluğu bir *kültür* ulusçuluğu olarak tasarlarken farklılıklar içermekle beraber, *kültür* kavramında yaslandıkları gelenek Alman *kültür* düşüncesidir. Ancak her iki ismin Avrupa'da gelişmiş birçok gelenekten, özellikle Fransız düşüncesinden etkilendiğini belirtmek gerekir. Türkçülük, İslamcılık ve Batı medeniyeti arasında biresim oluşturmaya çalışan bir düşünür olarak Gökalp'in tasarladığı *hars* Türk ve İslâm unsurlarını bir arada barındırırken, Akçura daha çok etnisiteye vurgu yapmıştır. Ne var ki her iki düşünürün kültür anlayışlarında ulusal kimliğin kurucuları olarak yaşadıkları dönem gereği, çok uluslu/kültürlü/dinli bir imparatorluktan çıkışın ancak bir ulus devletin kurulmasında yattığını gördükleri için, Gökalp ve Akçura'nın çoğulluktan çok homojenliği yeğledikleri açıktır. Dolayısıyla bu çalışma çerçevesinde bakıldığında hem Gökalp hem Akçura *hars* kavramını, Almanca *Kultur*'a daha yakın bir anlamda kullanırlar. Yani bir ulusun ve toplumun kendine has taşıdığı özellikler anlamında bir kavram olarak kullanmışlardır denilebilir; burada da yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde yaşayanların, Osmanlı'daki din çıkışlı ümmet kavramının çerçevesinde değil, bir ulus devlet çerçevesinde Türklüğü ve ikinci planda Müslümanlığı temel alan bir topluluk olmaları vurgulanır.

Kültür kavramı ilk bakışta geleneksel kavram tarihi çalışmalarında incelenen demokrasi, özgürlük, sekülerite gibi anahtar kavramlarından biri olarak öne çıkmaz. Ancak bu kavram Batı kültür ve düşünce tarihi içinde bir anahtar kavram olarak değerlendirilmektedir (bkz. Williams 1993). Bu anlamda Koselleck'in temel kavramlar kategorisinde sınıflandırılabilir. Türkiye'nin özgül koşulları çerçevesinde ise *kültür* kavramının ithal edildiği dönem açısından Koselleck'in işaret ettiği anlamda 'hareket ettirici bir kavram' olarak işlev gördüğünü söylemek mümkündür. Çok uluslu bir imparatorluk olan Osmanlı İmparatorluğu'ndan bir ulus devlet olarak Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş, bilindiği gibi çok sarsıntılı olmuştur. On dokuzuncu yüzyılın sonlarında Osmanlı aydınlarının arasında yaşanan tartışmalarda Osmanlı devletinin nasıl kurtarılacağı, nasıl devam ettirilebileceği sorularına cevap olarak Batılı

modellerinin, batılılaşmanın verildiğini biliyoruz. Kurtarma projesinin bir ulus devletin kuruluşunda görüldüğü ve o şekilde geliştiğini de biliyoruz. Ulus devletin önemli bir bileşeni olarak ulusal kimliğin yaratılmasında ulusal *kültür* önemli bir öğedir. Bir ulus devlet olarak Türkiye'nin oluşum aşamasında *kültür* kavramının hareket ettirici bir kavram olarak işlev gördüğü, Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura'nın yazılarından da anlaşılmaktadır. Ancak kavramın içinde yaşadığımız coğrafyaya ithaline kaynaklık eden Batılı kültürlerde, bir ulus devletin kimliğini oluşturan ve bu kimlikte homojenliği sağlayan temel taşlardan biri olarak algılanması, modern döneme ilişkin bir olgudur. Yazının bundan sonraki bölümünde kısaca kültür kavramının kaynak kültürlerdeki tarihsel kavrayışlarına işaret edilecektir. Ne var ki eldeki yazıda kaynak kültürlerdeki kavrayışların tartışılması, kaynakla erek kültür arasında kaynağa üstünlük veren bir konumdan hareketle yapılmamıştır. Amaç, kavramın ithal edilme döneminde kaynak kültürden (buraya) erek kültüre aktarılacak, Osmanlıca/Türkçe'nin içinden tetiklenmek istenen kavramın, nasıl bir anlayışı temsil ettiğine bakmaktır.

Kaynak Kültürlerde *Kültür* Kavramı

Bilindiği gibi ilk önceleri doğal büyüme sürecinin mütevazı adımlarla yönlendirilmesi anlamına gelen *kültür* sözcüğü, giderek doğadan ayrılan insanın ortaya koyduğu toplumsal ürünlere ve kazanımlara işaret etmek amacıyla kullanılmıştır (bkz. Williams, 1993; Eagleton, 2001). Kavramın zaman içinde gelişimi, Batı düşünce tarihinde insanın özne olarak konumlandırılmasına koşutluk sergiler. Kavramın tarihçesinde ilerlemeye devam ettiğimizde, belirtilen ilk anlamından sonra insana dönük bir "bakım" etkinliğini ifade etmek için kullanıldığını görürüz (Williams, 1993:8-11).

Sözcüğün medeniyet kavramının "entelektüel tarafını" niteler hale gelmesi ise 1805'de ortaya çıkmıştır (Williams, a.g.e). Dolayısıyla *kültür* medeniyet kavramıyla eşanlamlı değerlendirilir hale gelir. Ancak 19. yüzyıl sonuna doğru artık evrensel değerlere gönderme yapmaktan çok, bir anlam daralması yaşayarak "belirli bir halkın kolektif gelenekleri ve kazanımları" anlamında kullanıldığı görülür. "Medeniyet" kavramının 19. yüzyılda sömürgeciliği çağrıştıran olumsuz bir anlam yüklenmesiyle, *kültür* sözcüğü Batı'da içinde medeniyet eleştirisini barındıran karşıt anlamlı bir kavram haline gelir (Eagleton 2001, 17). Medeniyet evrenseli kucaklayıcı bir kavramken *kültür* göreceliği savunur; medeniyet tek bir çizgi doğrultusunda ilerleyen insanlık öyküsüne,

kültür özgül yaşam tarzlarının göreceliğine ve çoğulluğuna gönderme yapar (Herder, 1967; Eagleton, 2001: 21).

Kavram söz konusu anlam daralmasını Alman düşünce geleneği içinde yaşamıştır (Eagleton, a.g.e.). Bu durumda *kültür* evrensel olanla ilişkilendirildiği kadar yerel olanla da bir bağ kurar: “Terimin yaygın modern anlayışları ... yan yana varlıklarını sürdürür: *kültür*, temelde insani olan ya da ulusal olan değerlerin depolandığı yerdir.” (Mulhern, 2000 : XII). *Kültür* sözcüğünü yerel olanla ilişkilendiren, bu doğrultuda çoğul olarak *kültür*(ler)den söz eden ilk düşündür Herder’dir. Evrensel ve insani olan değerler Herder’e göre gerçekte çoğul ve tarihsel olarak görece bir konumda bulunan *kültürler* tarafından bireye aktarılır (Mulhern, 2000 : XVI; Eagleton, a.g.e) ve bireyin dünyaya bakış açısı da söz konusu *kültürler* tarafından biçimlendirilir. Uluslaşma sürecinde bu yüzden *kültür*, toplumların sosyal yaşamlarında ulus kimliği çatısı altında birleştirici bir unsur olmuştur¹⁶.

Kültür kavramının geçirdiği bu anlam daralmasıyla birlikte, uluslaşma sürecinde toplumlar için önemli bir rol oynadığı aşikârdır. Osmanlı İmparatorluğu’nun ardılı olan Türkiye Cumhuriyeti’nde de bu kavramın özellikle Ziya Gökalp gibi bir sosyolog tarafından öne çıkarılmasının nedeni, yeni devletin kimlik inşasında aidiyetin, Osmanlı’daki *milletler* yerine farklı bir düzleme taşınması amacına hizmet ediyor olmasıdır denilebilir. Bu kavram, ithalatın gerçekleştiği coğrafyada mevcut olmadığı için, Osmanlıca’nın olanakları içinden bulunup çıkarılan bir sözcükle aktarılmaya çalışılmış ve Koselleck’in işaret ettiği anlamda, sözcük burada kavramın erek kültürün düşünce dünyasının tetiklenmesine aracılık etmiştir.

Bu inceleme çerçevesinde kavram tarihçilerinden farklı olarak bir kavramın tarihte geçirdiği dönüşümlerden çok, günümüz perspektifiyle kavramın tarihine bakmak olduğu için, yazımın bundan sonraki bölümünde *kültür* kavramının günümüzdeki kullanımına ve nasıl kavrandığına bakmaya çalışacağız. *Kültür*

¹⁶ İncelenen *kültür* kavramının kaynak kültürlerdeki tarihi için bu konuda yapılmış çalışmalara başvurulmuş, ayrıca bir kavram tarihi çalışması yapılmamıştır. Kavramların kültürlerarası yolculuğunu çeviribilim perspektifiyle inceleyen çalışmalar için, kavramla ilgili kaynak kültürlerde yapılmış olan çalışmalardan yararlanmak, ama buna karşılık aktarımın gerçekleştiği erek kültürde ayrıntılı inceleme yapmak bu çalışma için yeterli görülmüştür. Ayrıca aktarımın yapıldığı coğrafya Batı olduğundan, bu tür kaynak çalışmaların tüm ayrıntılarıyla yapılmış olduğu da unutulmamalıdır. *Kültür* kavramının Batı düşünce dünyasındaki yolculuğu için bkz.: Williams 1993, Mulher 2000, Eagleton 2001. Türkçe yayınlar için bkz.: (Yavuz, 1987) ve Güvenç, Bozkurt (1997): *kültürün abc’si*, YKY, İstanbul; Özlem, Doğan (2000): *Kültür Bilimleri ve Kültür Felsefesi*, İnkilap, İstanbul.

kavramının günümüzdeki kullanımını için, günlük bir gazetede bir konu çerçevesinde yaklaşık üç ay boyunca sürdürülmüş bir tartışma üzerinde bir söylem analizi yapılmıştır. Gazeteler günlük ve anlık kullanım için yazılmış olduklarından, araştırılan döneme ilişkin önemli veriler taşırlar, bu yüzden Koselleck'in sınıflandırmasına aldığı üçüncü tür kaynaklardır ve kavram tarihi çalışmalarında yararlanacak önemli kaynakları oluştururlar.

Araştırmamızda *kültür* kavramının nasıl bir (güncel) söylemin parçası olduğu ortaya çıkarılmak istendiğinden, yukarıdaki incelemelerden elde edilen veriler, bir söylem analiziyle karşılaştırılmıştır. *Kültür* kavramından genelde bugün ne anlaşıldığını bulup çıkarmak önemli olduğundan, Koselleck'in izinde gazetelerde yayımlanmış yazıları ele alan bir söylem çalışmasını yeğledim ve bunun için 2006 yılında 'Klasikler ve Çevirileri' bağlamında *Radikal* gazetesinde yayımlanmış yazıları inceledim.

2006 Klasikler Tartışması

Türkiye'de 2006'da yaşanmış olan 'Klasikler ve Çevirileri Tartışmasının' iyi bir kaynak olduğunu düşünüyorum. Bu tartışmada, Milli Eğitim Bakanlığı'nın 2005 yılında ilk ve orta öğretim kurumlarına tavsiye niteliğinde yayımladığı '100 Temel Eser' listesinde yer alan bazı Batı klasiklerinin, İslâmi yayınevlerince yayımlanan çevirilerinde çarpıtıldıkları, hatta İslâmi bir yerelleştirme yapıldığı iddia edilmiş ve bu yayınevleri suçlanmış¹⁷. İslâmi yayınevleri de suçlamaları reddetmiş, erek metinlerde 'Allah' gibi İslamiyet'i çağrıştıran sözcüklerin ve deyimlerin kullanılmış olmasını 'kültürümüz' gerekçesiyle açıklamaya çalışmıştı. Dolayısıyla bu tartışmanın odağında çeviri kadar *kültür* olgusu da yer almaktaydı. Ayrıca tartışmaya gazeteciler ve *Radikal* gazetesinin köşe yazarları dışında akademisyenler de katıldı. Her üç gruba ait yazılar *Radikal* gazetesinde yayımlandığı için, birçok gazetede bu 'çeviri olayına' ilişkin çıkan çeşitli haber ve köşe yazıları yer almasına karşın, çalışmamız *Radikal*'de çıkan yazılarla sınırlandırılmıştır. Ayrıca bütüncüye alınan metinlerin yalnızca gazeteciler tarafından kaleme alınmamış olmasının söylemsel bir çeşitlilik sunduğunu da belirtmekte fayda var.

Batı klasiklerinin İslâmi yayınevleri tarafından 'İslâmileştirilmesi' meselesi ilk kez *Radikal* gazetesi tarafından konu edildi. *Radikal* 19 Ağustos 2006 tarihli sayısında bu haberi manşetten duyurdu. Ardından hem gazetecilerin hem

¹⁷ Söz konusu tartışmanın çeviri ve ideoloji kavrayışları açısından değerlendirilmesi için bkz. Daldeniz, Elif (2010) "Islamic Publishing Houses in Transformation(?): The Role of Translation", *Translation Studies*, Cilt 3, No. 2, Routledge, s.216-230

akademisyenlerin, hem de çeşitli sivil toplum kuruluşlarıyla resmi makamların açıklamaları eşliğinde gelişen tartışma, *Radikal* 2’de 1 Ekim 2006 tarihli bir yazıyla son buldu. Anılan dönemde hem gazete muhabirleri, hem köşe yazarları hem de akademisyenler tarafından yazılan 3 yazıda konu tartışıldı (Daldeniz, 2006; Karadağ, 2006; Neydim, 2006). *Radikal* 2’de çıkan iki yazı dışında (Daldeniz, 2006; Karadağ, 2006), 19 Ağustos ile 1 Ekim 2006 tarihleri arasında *Radikal* gazetesinde ‘100 Temel Eser’ bağlamında çevirileri sorunsallaştıran toplam 14 yazı yayımlanmıştır¹⁸. Söz konusu yazıların altısı gazetenin köşe yazarları, biri bir akademisyen tarafından yazılmış olup (Neydim, 2006) diğer yazılar haber sayfalarında, ağırlıklı olarak ilk sayfada çıkmıştır.

Söz konusu yazılara bakıldığında, yalnızca *kültür* sözcüğünün kullanıldığını saptamak mümkündür. *Radikal* 2’de yazı yayımlayan çeviribilimciler de çevirinin kültürel boyutuna dikkat çekerken, hep *kültür* sözcüğünü kullanmışlardır; sözlüklerde yer yer eş anlamlı olan *medeniyet* sözcüğüne yer vermemişlerdir.¹⁹ Günlük bir gazeteye yansıyan bu çeviri tartışmasında, hem gazeteciler ve köşeyazarları hem de çeviribilimciler tarafından yayımlanan yazılar olduğunu düşünürsek, günümüzde *kültür* kavramını imlemek üzere *kültür* sözcüğünün yaygın olarak kullanıldığını tespit etmek mümkündür.

Öte yandan bu yazılarda sözcüğün anlam alanı incelendiğinde, “Batı kültüründen” “bizim kültürümüze” yapılan çeviriler sorgulanırken, gerek “Hıristiyan kültürü” (Neydim, 30.08.2006; Alkan, 02.09.2006) ve “Batı kültürü” (Vassaf, 27.08.2006; Alkan, 30.08.2006) gerekse “Doğu ve İslam kültürü” (Alkan, 30.08.2006), “Türk ve İslam kültürü” (Alkan, 30.08.2006),

¹⁸ Aktaş Salman, Umay, “Hayırlı sabahlar Hans!”, *Radikal*, 19.08.2006; “Pişkin bakanlık! İyi kitabı veli bulsun”, *Radikal*, 20.08.2006 (gazeteci ismi belirtilmemiştir); “Sorunsuz yayıncılık”, *Radikal*, 21.08.2006 (gazeteci ismi belirtilmemiştir); Berkan, İsmet, “Pinokyo’ya Allah rızası için bir parça ekmek”, *Radikal*, 22.08.2006; Berkan, İsmet, “Her olumlu çaba sonuç verse keşke”, *Radikal*, 24.08.2006; Bozlepe, Emre, “Victor Hugo’yu da hidayete erdirdiler”, *Radikal*, 25.08.2006; Berkan, İsmet, “Psikolojik hareketin dik âlâsı”, *Radikal*, 25.08.2006; “Bakan Hüseyin Çelik: Haberleri ihbar sayıyorum”, *Radikal*, 26.08.2006 (gazeteci ismi belirtilmemiştir); Berkan, İsmet, “Haydi okurlar tüketici mahkemesine”, *Radikal*, 26.08.2006; Kotan, Betül, “Nihayet sağduyu!”, *Radikal*, 27.08.2006; Vassaf, Gündüz, “Pinokyo buraya yumruk havaya”, *Radikal*, 27.08.2006; Neydim, Necdet, “Masumiyetini tamamen kaybeden seçki: 100 temel eser”, *Radikal*, 30.08.2006; Alkan, Türker, “Hıristiyan kültürüne hayran bir AKP”, *Radikal*, 02.09.2006. *Radikal* 2’de yayımlanan yazılar ise şöyledir: Karadağ, Banu, “Çevircinin ‘İdeolojik’ Doğası”, *Radikal* 2, 10.09.2006; Daldeniz, Elif, “Çevirmenin Tarafsızlığı”, *Radikal* 2, 1.10.2006.

¹⁹ Bu arada yazarların hiçbirinin *ekin* sözcüğüne yer vermediğini de belirtelim. Belki 30 sene önce benzer bir bütüne üzerinde çalışılıysa *ekin* sözcüğüne rastlanabileceğini göz ardı etmemek gerekir. Ancak *ekin*’i kullanacak olanların tercihlerinin kavramın içeriğiyle ilgili olmayıp bu tercihin daha çok dil siyasetiyle ilişkilendirilmesi gerektiğine de dikkat çekmek gerekir. Yine de 2000’lerin Türkiye’sine geldiğinde *ekin* sözcüğünün yaygın bir dolaşıma girmemiş olduğunu saptamak önemli. Dil, dil planlaması ve ideoloji, bu yazının sınırları içinde ele alınamayacağı için, burada bu konu tartışılmamıştır.

“bizim kültürümüz” (Berkan, 24.08.2006), “kendi kültürümüz” (Alkan, a.g.e.) ya da “dilini konuştuğu toplumun kültürü” (Kotan, 27.08.2006) olarak kültürün tekil ve homojen bir yapı gibi algılanmış olduğu görülür. Ayrıca özellikle İslâmi yayınevlerinin savunuları görüşler dikkate alındığında, *kültür* kavramına ilişkin kavrayışın, toplumun belirli kesimlerinde Türklüğü ve İslâmı kapsayacak şekilde anlaşıldığı görülmüştür. Bu yayınevlerinin bakışına göre, *kültür* kavrayışında Türk İslâm sentezinin yer aldığını görüyoruz. Ancak söz konusu çevirileri değerlendiren ve eleştiren diğer yazılarda da, Batı, “yani Hıristiyan” kültürü karşısında bizim yani Türk (ve de arka planda da olsa İslam) *kültürü* kavrayışından hareket edildiğini görüyoruz. Bu anlamıyla *kültür* kavrayışında Gökalp’in (ve de Akçura’nın) kavrayışından çok uzaklaşmadığı görülmektedir. Benzer şekilde *ekin* sözcüğünün imlediği kavrayışın da yakın bir anlam alanını taşıyacağını iddia etmek mümkündür. Öte yandan günümüzde *hars* sözcüğünün çok fazla izi kaldığı söylenemez; ancak *hars*’ın kullanılmıyor olması, kavramsallaştırmada Gökalp’ten farklı bir yola gidildiğini göstermiyor.²⁰

Yeterince kanıt sunacak verilere bu inceleme kapsamında ulaşmamış olmakla birlikte kültür kavrayışımızın Cumhuriyet’in kuruluşundan bu yana çok büyük değişimler, anlamsal kırılmalar geçirmediği söylenebilir. Gökalp’in dinsel öğeyi de içeren kültür kavrayışına karşın Akçura’da *hars/kültür* etnisiteyi içerdiği için iki düşünür arasında kayda değer bir fark mevcut. Kendi araştırmamın dar sınırları içinde Türkiye’de ağırlıklı olarak yerleşmiş olan kavramsallaştırma Gökalp’inkidir denilebilir belki. Ne var ki kültür kavramının Türkiye’deki belli bağlamlarda etnisite içeriğinden/çağrışımından tümüyle kopmamış olması da, bu sürecin bir ölçüde belirsizliğine de işaret ediyor gibi.

Bitirirken

Bu yazıda kavramların farklı coğrafyalardan ithal ve ihraç edilmesi süreçlerini çeviribilimin de öne çıkardığı bakışlarla uyumlu olan bir bakış açısıyla değerlendirmeye ve örnek bir inceleme üzerinden tartışmayı geliştirmeye çalıştım. Yazımın sonunda varılan noktaları iki düzlemde değerlendirmek mümkündür.

Bunlardan ilki yöntem tartışmasına ilişkin elde edilen verilerin üzerinde durulmasıdır. Betimleyici çalışma çerçevesinde Koselleck tarafından anılan

²⁰ Aslında benzer bir süreksizliği Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura’nın yaşadığı dönemde önerilen başka sözcükler için de görüyoruz. Örneğin Yusuf Akçura, *liberalisme* karşılığında ‘hüriyetperver’, *democratie* karşılığında ‘âmmeperverlik’ (Akçura, 2004) sözcüğünü kullanır.

kaynaklarla çalıştım. Bunlar Koselleck'in andığı üç farklı türdeki kaynaklardı. Hem gazete gibi bir defa kullanılmak üzere yazılan metinler, hem sözlükler gibi ikinci türde değerlendirilen kaynaklar hem de Koselleck'in üçüncü türde sınıflandırdığı metinleri betimleyici çalışma çerçevesinde inceledim. Ancak özellikle Osmanlı'nın koşulları değerlendirildiğinde, günlük gazetelerde yayımlanan yazılarla, Koselleck'in deyimiyle "hakikat iddiası" taşıyan metinler (kitaplar) arasında çok net bir ayırım yapmanın mümkün olmadığını belirtmekte yarar var. Örneğin hem Ziya Gökalp hem de Yusuf Akçura birçok metnini günlük gazeteler ve haftalık/aylık dergilerde yayımlanmış ve ardından bu yazılar özel bir editörlük çalışmasından geçirilmeden kitaplaştırılmıştır²¹. Öte yandan Akçura'nın incelememiz kapsamında değerlendirdiğimiz kitabı özgün olarak üretilen bir yapıt olmakla beraber, yazarın yer yer bir çevirmenden beklenen yazım tarzına başvurduğunu gördük. Akçura'nın amacı başka kültürlerle ait tarih ve kavramların tanıtılması ve tartışılması olduğu için, somut bir kaynak metin ve erek metin ilişkisinden söz edilmese dahi bir çevirmen refleksini sergilemektedir. Dolayısıyla kaynaklar üretildikleri coğrafya ve tarihsel dönemin koşulları göz önünde bulundurularak değerlendirilmelidir.

Ayrıca ulus devlete aidiyetin önemli bir bileşeni Türk dilinin kendinde görüldüğü için, Türkçe üzerinde yürütülen aktif dil politikaları da içinde yaşadığımız coğrafyada yapılacak benzer çalışmalar için dikkate alınması gereken önemli bir parametredir. Batı dillerinden ithal edilen kavramlar Türkçe'de farklı sözcüklerle yolculuğa çıkmıştır. Dolayısıyla Koselleck ve diğer Batılı kavram tarihçileri değişen sözcüklerle değil, değişen kullanımlarla karşı karşıya kalırken, Osmanlı ve Türkiye bağlamında bu tür incelemeleri yapanlar, erek dil olarak birden fazla söylemin var olduğuna dikkat etmelidir (bkz. Paker, 1997).

Öte yandan Koselleck'ten hareketle sözlüklerin benzer incelemelerde araştırmacı için önemli veriler sunabildiğini teslim etmekle ve bu yayınlardan yararlanmakla beraber, sözlükler karşısında araştırmacının eleştirel bir tutum içinde bulunması gerektiği, eldeki örnek incelemeyle de görülmüştür. Örnek inceleme kapsamında Akçura ve Gökalp'e ait metinlerde yapılan çözümlemeler, kültür kavrayışlarında Alman düşüncesinin etkisini açıkça göstermiştir. Berkes ve Georgeon gibi uzmanlar da Gökalp (ve Akçura) üzerinde Alman düşüncesi ve özellikle milliyetçiliğinin etkisini görür. Örneğin Georgeon şu saptamada

²¹ Ziya Gökalp'in yazılarının özel bir editörlük çalışmasıyla basılması, 2007'de YKY tarafından başlatılmıştır.

bulunur: “Her ikisi de Fransız kültürünü tanıyan Gökalp ve Akçura... kendi ulusal anlayışlarının doğrulanmasını Alman kültüründe aramışlardı. Kültürel ve etnik bir zatiyet olarak ulus düşüncesi, dil ve kültür aracılığıyla bir milliyete aidiyet düşüncesi Türk dünyasının durumuna, bireylerin ulus haline gelmiş bir siyasi ve kültür zatiyete özgür katılımına dayalı Fransız ulus anlayışından daha uygundu” (Georgeon, 2006:98). Oysa birçok sözlükte Gökalp’in *hars*’ı Fransızca *culture*’ün karşılığı olarak önermiş olduğu belirtilmekteydi. Eldeki inceleme bu bilginin kısmen doğru olduğunu göstermiştir.

Yazının en başında kavramların yeni geldikleri coğrafyada farklı bir yolculuğa çıktıkları belirtilmişti. *Kültür* kavramının yolculuğundaki belli uğrak noktalarına baktığımızda ve böylece yazının sonunda ikinci düzlemde varılabilecek sonuçları tartışmaya çalıştığımızda, *kültür* kavramını Batı’da temel bir kavram olarak değerlendirmek mümkünken, ithal edildiği dönem açısından kavramın geldiği dilde hareket ettirici bir kavram işlevini üstlendiği ve ardından temel bir kavrama doğru yol aldığını da söylemek mümkün.

Öte yandan, günümüzde Batı’da özellikle ulus devletin sorgulanmasıyla birlikte yaşanan çokkültürlülük gibi tartışmaların da katkısıyla birlikte, kavramın kaynak kültürlerde giderek heterojenliği kucaklayabildiğini söylemek yanlış olmaz. *Kültür* kavramının zaten alt kültür vb. boyutlarda artık tartışılıyor olması, kavramın anlamında son yirmi yılda yeni bir açılmanın yaşandığını gösteriyor (Eagleton, 2001). Türkiye’de ise 2006’da günlük bir gazetede çıkan metinler üzerinde yapılan söylem çözümlemesinde, yazarların ideolojik perspektifleri ne olursa olsun çeviri kararlarını ya da bu kararlara ilişkin yorumlarını ‘kültür’le açıklamaya çalışırken, daha çok homojen bir kültür kavrayışından yola çıktıklarını söylemek yanlış olmaz. Batı Avrupa ülkelerini düşünürsek, bu ülkeler ulusal egemenliğin üzerinde ve ötesinde işleyen Avrupa Birliği içinde geleceklerini inşa etme sürecine girdiklerinden, kültürel çoğulluk kavrayışının öne çıkarıldığını, ‘kültürümüz’ derken ister istemez bir heterojenliğin vurgulandığını söylemek mümkün.

Dolayısıyla başka ülkelere göç edenler açısından düşündüğümüzde nasıl ki arkada bırakılan ülkeler değişmeye ve dönüşmeye devam ediyorsa, kavramların ihraç edildikleri ülkelerdeki toplumsal ve siyasal bağlamların değişebildiğini, dolayısıyla kavramların çağrışım alanlarında da kaçınılmaz olarak farklılaşmalar yaşanabileceğini tespit etmek önemli. Bu açıdan bakıldığında, bu ve benzeri çalışmaların sağlayabileceği katkı, kaynak ve erek dillerde neredeyse düşünülmeden birbirinin yerine (eşdeğer oldukları düşüncesiyle) verilen

karşılıkların, 'aynı' kavramlara işaret etmeyebileceği, kavramların farklı kültürel, tarihsel ve siyasal geçmişe sahip coğrafyalarda 'farklılıklara' sahip olabileceği konusunda farkındalık yaratılmasıdır diyebiliriz. Kültürlerarası çevrilebilirliğin tartışıldığı günümüzde²², çeviribilim perspektifli benzer çalışmalar, dilsel düzeyde zaman zaman tartışmasız kabul edilen, varsayılan aynılık meselesini tartışmaya açarak, çevrinin bu farkındalıktan hareketle kültürlerarası anlaşma yollarında gerçekten bir köprü görevini üstlenmesine yardımcı olacaktır.

Kavram çevirisini sorunsallaştıran çeviribilim çalışmaları açısından bakıldığında, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti'ndeki modernleşme sürecinin çok zengin bir araştırma alanı sunduğu apaçık. Osmanlı döneminde başlatılan modernleşme süreci bir Batılaştırma süreci olarak Batı kültürleri ve kurumlarının, dolayısıyla kavramlarının içinde yaşadığımız coğrafyaya aktarılması, aktarılanların erek kültürde yerleştirilme çabası olarak okunabilir. Çeviri, Türkiye hümanizmasının 'ağır yükünü' (Kurultay, 1999) taşımış, Batı düşüncesinin önemli kavramlarının modernleşme çabaları içinde Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti'ne aktarım çabalarının mecrası olmak anlamında aracılık etmiştir. Bu yüzden de Türkiye'deki çeviri araştırmaları açısından çok zengin bir malzemeyle karşı karşıya olduğumuz kadar, bu zenginlikten çeviri tarihine ilişkin zengin veriler ve bu verileri değerlendirebilecek özgün yöntemler geliştirmenin olası olduğunu görmeliyiz.

Kaynakça:

- Akçura, Yusuf** (2004): *Muâsir Avrupa'da Siyasî ve İctimaî Fikirler ve Fikrî Cereyânlar*, yay.haz. Adem Efe, Yeni Zaman Yayınları, İstanbul.
- Berkes, Niyazi** (1959): "Translator's Introduction", *Turkish nationalism and western civilization*, çev. Niyazi Berkez, George Allen and Unwin Ltd., Londra, s. 13-31.
- Bödecker, Hans Erich** (2002): "Ausprägung der historischen Semantik in den historischen Kulturwissenschaften", *Begriffsgeschichte, Diskursgeschichte, Metapherngeschichte*, yay. haz. Hans Erich Bödecker, Wallstein Verlag, Göttingen.
- Eagleton, Terry** (2001): *Was ist Kultur?*, çev. Holger Fliessbach, Verlag C.H.Beck, Münih [Eagleton, Terry (2000): *The Idea of Culture*, Blackwell Publishers Ltd., Oxford]
- Georgeon, François** (1986): *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri – Yusuf Akçura – (1876-1935)*, çev. Alev Er, Yurt Yayınları, Ankara.

²² Ömek bir yayın için bkz. Vorderobermeier, Gisella; Wolf, Michaela (yay.haz.) "Meine Sprache grenzt mich ab..." *Transkulturalität und kulturelle Übersetzung im Kontext von Migration*, Lit, Viyana, 2008.

- Georgeon, François** (2006): *Osmanlı-Türk Modernleşmesi (1900-1930)*, çev. Ali Berktaş, YKY, İstanbul.
- Gökalp, Ziya** (2007a): “Hars ve Medeniyet” *Türkçülüğün Esasları* içinde, *Kitaplar 1, Rusya’daki Türkler Ne Yapmalı? • Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muâsırlaşmak • Türk Töresi • Doğru Yol. Hâkimiyet-i Milliye ve Umdelerin Tasnîf, Tahlîl ve Tefsîri • Türkçülüğün Esâsları • Türk Medeniyet Tarihi • Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler • Malta Konferansları*, yay. haz. M. Sabri Koz, YKY, İstanbul, s. 190-198.
- Gökalp, Ziya** (2007b): “Medeniyet ve Hars”, “Medeniyetle Harsın Farkları” *Türk Medeniyeti Tarihi* içinde *Kitaplar 1, Rusya’daki Türkler Ne Yapmalı? • Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muâsırlaşmak • Türk Töresi • Doğru Yol. Hâkimiyet-i Milliye ve Umdelerin Tasnîf, Tahlîl ve Tefsîri • Türkçülüğün Esâsları • Türk Medeniyet Tarihi • Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler • Malta Konferansları*, yay. haz. M. Sabri Koz, YKY, İstanbul, s. 326-327.
- Gökalp, Ziya** (1959): *Turkish nationalism and western civilization*, çev. Niyazi Berkez, George Allen and Unwin Ltd., Londra.
- Herder, Johann Gottfried** (1967): *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*, Sämtliche Werke Bd. 13, yay. haz. Bernhard Suphan, Berlin.
- Júnior, João Feres ve Chignola, Sandro** (2005): “Introduction”, *contributions to the history of concepts*, cilt 1, sayı 1, Mart, s. 3-5.
- Kaplan, İsmail** (2005): “Sermaye ve Emek Kavramlarının Türkçe’deki Serüveni”, *Kavramlar Çevrildikçe Çeviri Düşüncemizi Biçimlendiriyor (Mu?)*, Boğaziçi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Çeviribilim Bölümü Sempozyumunda sunulan bildiri, 14-15 Kasım.
- Koselleck, Reinhart** (2002): “Hinweise auf die temporalen Strukturen begriffsgeschichtlichen Wandels”, *Begriffsgeschichte, Diskursgeschichte, Metapherngeschichte*, yay. haz. Hans Erich Bödecker, Wallstein Verlag, Göttingen, s. 29-48.
- Kurultay, Turgay** (1999): “Cumhuriyet Türkiyesi’nde Çevirimin Ağır Yükü ve Türk Hümanizması”, *Alman Dili ve Edebiyatı Dergisi XI*, Çantay Kitabevi, s.13-36.
- Mulhern, Francis** (2000): *Culture/MetaCulture*, Routledge, London, New York.
- Palonen, Kari** (2005): “The Politics of Conceptual History”, *contributions to the history of concepts*, cilt 1, sayı 1, Mart.
- Paker, Saliha** (1997): “A Historical Perspective On The Diversity of Discourses In Turkish As A Target Language” *Hasan-Âli Yücel Anma Kitabı, Çeviri: Ekinler ve Zamanlar Kavşağı Hommage à Hasan-Âli Yücel, La Traduction: Carrefour des Culture et des Temps*, yay.haz. Hasan Anamur, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul, s. 43-50.
- Parla, Taha** (2005): *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye’de Korporatizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 5. baskı.

- Richter, Melvin** (2005): "More than a Two-way Traffic Analyzing, Translating, and Comparing Political Concepts from Other Cultures" *Contributions to the history of concepts*, sayı 1, cilt 1, s.7-9.
- Ricken, Ulrich** (2002): "Zum Verhältnis vergleichender Begriffsgeschichte und vergleichende Lexikologie". *Begriffsgeschichte, Diskursgeschichte Metapherngeschichte*, yay. haz.: Hans Erich Bödecker, Wallstein Verlag, Göttingen, s. 49-72.
- Yavuz, Hilmi** (1987): *Kültür Üzerine*, Bağlam, İstanbul.
- Virtanen, Özlem Eraydım** (2005): "Avrupa'da Ortak Bir Siyaset Dili Oluşturulması, Anahtar Siyasi Kavramlar ve Çeviri", Kavramlar Çevrildikçe Çeviri Düşüncemizi Biçimlendiriyor (Mu?), Boğaziçi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Çeviribilim Bölümü Sempozyumunda sunulan bildiri, 14-15 Kasım.
- Vygotsky, L.S** (1985): *Düşünce ve Dil*, çev.: Semih Koray, Kaynak Yayınları.
- Vygotsky, Lev** (1989): *Thought and Language*, çev.: Alex Kozulin, The MIT Press (4. basım, ilk basım: 1962).
- Williams, Raymond** (1993): *Kültür*, çev. Ertuğrul Başer, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Wygotski L.S** (1993): *Denken und Sprache*, Fischer, Frankfurt am Main, (Almanca ilk basım Akademie-Verlag 1964).

Tablo 1

Tek Dilli, Osmanlıca-Türkçe ve Etimoloji Sözlükleri:

Tarama Dergisi, TDK, 1934

Sami, Şemseddin, *Kamus-ı Türkî*. Dersaadet: İkdâm Matbaası, 1899-1900/1317

Ferit Devellioglu, Osmanlıca – Türkçe Okul ve Yazışma Sözlüğü, Doğuş Ltd. Şti. Matbaası, Ankara, 1964

Mustafa Nihat Özön, Osmanlıca Türkçe Sözlük, İnkılap Yayınları, Ankara, 1987

Andreas Tietze, Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı Sprachgeschichtliches und etymologisches Wörterbuch des Türkei-Türkischen, Cilt 1 A-E, Simurg, KÖsterreichische Akademie der Wissenschaften, İstanbul-Wien, 2002

Ferit Devellioglu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2003 (20. baskı)

İsmet Zeyi Eyüboğlu, Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü, Sosyal Yayınları, İstanbul, 2004 (4. basım)

Sevan Nişanyan, Etimoloji Sözlüğü, Adam Yayınları, Mart 2007, 3. basım.

İlhan Ayverdi, Kubbelatı Lugatı Misalli Büyük Türkçe Sözlük, 3 Cilt, Kubbealtı, İstanbul, 2008 (gözden geçirilmiş), Cilt 2

www.osmanlicaturkce.com

İki Dilli Sözlükler ve Tek Dilli Yabancı Sözlükler

Sami, Şemseddin *Kamus-ı Fransevî Dictionnaire Français-Turc*. İstanbul: Mihran Matbaası, 1901

Grand Larousse Encyclopedique, Libraire Larousse, Paris, 1960

Almanca Türkçe Sözlük, Karl Steuerwald, Wiesbaden: Otto Harrasowitz Verlag, ABC Kitabevi A.Ş., İstanbul, 1988

Büyük Fransızca-Türkçe Sözlük Grand Dictionnaire Français-Turc, Tahsin Saraç, gözden geçirilmiş, Adam Yayınları, İstanbul, 1989

Wahrig Deutsches Wörterbuch, Bertelsmann Lexikon Verlag, Gütersloh, 1997

Redhouse Turkish-English Dictionary, Sev Matbaacılık ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul, 1998. (A dictionary based largely on the Turkish-English Lexicon prepared by Sir James Redhouse and published in 1890 by the Publication Department of the American Board)

Le Petit Robert, VUEF, Paris, 2001

Tablo 2

Hars**Tarama Dergisi, s.285**

1. Biliğ (bilgi ma.); 2. ekim, hasaret ma, 3. ekin [hasaret ma.]4. tarıma [yk. Tarla] 5. tarla işleme [bak kültür]

Sami, Şemssetin, *Kamus-i Türki*, s. 544 "çift sürme, tarla işleme"**Ferit Devellioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2003 (20. baskı), s. 333**Hars: 1. tarla sürme, 2. kültür [*Fransızca culture karşılığı*]**İlhan Ayverdi, Kubbelatı Lugatı Misali Büyük Türkçe Sözlük, Cilt 2, s.1209.**

"Hars, (Ar. Hars). 1. Tarla sürme, çift sürme, toprağı sürüp ekme. 2. Sürülmüş tarla. Toprak hasıs, lazım olan cevâhir-i esmâri sine-i saklar (Namık Kemal). 3."Tarla sürülür gibi insan zihninin işlenmesi ve alınan ürün" anlamında Ziya Gökalp tarafından "kültür" kelimesi karşılığı olarak teklif edilmiş ve bir müddet kullanılmıştır: Her bir dille aynı dine tapacak / Olacak tek harsa mâlik bir millet (*Ziyâ Gökalp*). Böylece binlerce misal vardır ki Türk harsının hadd-i azami kuvvetini muhâfaza ettiği devirlerde ecnebî kelimelerin Türk kılığına nasıl girdiklerini gösterir (Yahyâ Kemal). Türk harsının diri diri gömüldüğü sandukayı açmak ve ölüme mahkûm edilmiş irfan hayatımıza Yûnuslar'ın felsefesiyle yeniden can verip ayağı kaldırmak bir vatan ve îman borcudur vesselâm (Sâmiha Ayverdi).

Harsen z.f. Kültürce, kültür bakımından

Harsi sıf. Harla ilgili, kültürel

Harsiyat (Türkçe'de türetilmiştir) Kültür işleri, kültürle ilgili hususlar ve konular, bir milletin millî ve mânevi değerlerinin tamâmı."

Sevan Nişanyan, Etimoloji Sözlüğü, s. 192

"[xvii Men] ekip biçme, tarım; (Fr culture karşılığı) // Arapça: kültüvasyon, toprak sürme, tarım (Aram: yarma, kazma)

Ziya Gökalp tarafından Fr culture karşılığı olarak kullanılmıştır"**İsmet Zeyl Eyüboğlu, Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü**

Madde yok

Mustafa Nihat Özön, Osmanlıca Türkçe Sözlük, s. 295

"A.i. (Hu ve se ile) 1. Tarla sürme, * "Gece ile benim bağuma girdiler. İçinde yarıyı yiyip helâk eylediler ve hars dediği üşüm asmaları iki. – Süheyl". 2. Sürülmeye hazırlanmış tarla. 3. (XX. yy) Fransızcadan culture karşılığı olarak, kültür. * "Bu rabita terbiyede. harsa, yani duygularda iştirâktir. – Z. Gökalp"

Ferit Devellioğlu, Osmanlıca – Türkçe Okul ve Yazışma Sözlüğü, s.113

" 1. tarla sürmek. 2. kültür"

www.osmanlicaturkce.com

hars:1. yarmak, yırtmak. 2. Koruma. Muhafaza etmek. Hırs mânasındadır.3. Küp. 4. Tahmin etmek. Yalan söylemek. Acıkmak. 4. Tarla sürmek. Maarif. Mal toplamak, kazanmak. Teftiş ve tedbir eylemek.

Redhouse Turkish-English Dictionary, s. 454

Hars A. 1. culture. 2. lmd. Cultivation, a plowing. 3. lmd. arable land; pieces of land prepared for sowing. –i. 1. cultural. 2 lmd. agricultural (lmd.: learned: not used in contemporary language of common people)

Tablo 3

Kültür

Sevan Nişanyan, Etimoloji Sözlüğü, Adam Yay. s. 286

"[xx/a] terbiye eğitim // Fr culture 1. toprağı ekip biçme, tarım. 2. a.a. Lat culture a.a. → kült
kült [xx/a] mezhep veya dini tören // Fr culte ibadet Lat cultus işleme, ekip biçme : colere, cult:
toprağı işlemek, ekip biçmek → KOLONİ

* mezhep, tarikat anlamı İngilizceden alınmıştır"

İsmet Zeyi Eylülboğulu, Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü, Sosyal Yayınları, İstanbul, 2004

Madde yok

İlhan Ayverdi, Kubbealtı Lügati Misalli Büyük Türkçe Sözlük, 3 Cilt, Kubbealtı, İstanbul, 2008 (gözden geçirilmiş), Cilt 2,s.1848 "Kültür i. (Fr. *Culture* < Lat. *Cultura* "bakım") 1. Bir milletin inanç, fikir, sanat, âdet ve geleneklerinin, maddi ve manevi değerlerinin bütünü, hars: Türk kültürünün kendinden evvel gelmiş medeniyetlerden kalan şeylerle bu kadar canlı sûrette rastgele karıştığı, haşır neşir olduğu pek az yer vardır (Ahmet Hamdi Tanpınar). Paşa, Fransızlara sevgisini içtimai bir akide seviyesine çıkarmak için nafile yoruluyor, Fransa'nın bizim kültürümüz üstündeki tesirlerine dair alelade Tanzimat fikirlerini sıralıyordu (Peyami Safa).2. Bir milletin sanat ve fikir eserlerinin bütünü. ...3. Düşünce, zevk, eleştirme ve değerlendirme melekelerinin geliştirilmiş olması durumu. ..4. Belli bir konudaki geniş sistemli bilgi...5. Uygun şartları hazırlayarak mikrop üretme.

English-Turkish (Redhouse English – Turkish Dictionary, Redhouse, İstanbul, 1989 (16th edition) p.229

Culture: kültür; terbiye, irfan; münevverlik, medeniyet; medeniyetin bir safhası, tıb. kültür

Şemsettin Sami, Dictionnaire Français-Turc, s. 975

Culture: Ziraat, haraset, felahat, terbiye, eğitim, yetiştirme// ulum ve fununa olunan hizmet, tahsil

Turkish-English (Redhouse Turkish-English Dictionary, Sev Matbaacılık ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul, 1998.s. 696

Kültür: F. Culture. –lü cultured.

Büyük Fransızca-Türkçe Sözlük Grand Dictionnaire Français-Turc, Tahsin Saraç, 1989

Culture dış. 1. Tarım (pays de petite, de grande culture. Culture familiale. Culture intensive, culture extensive. Culture fruitière, culture sèche).

2. Yetiştirme (La culture des bananes, des abteilles)

3. ç. Ekin tarlaları, ekilmiş arazi (La route traverse de riches cultures. La ferme est située au milieu des cultures).

4. Kültür *ekin, *ekinç (Une femme de haute culture. Il a une solide culture. La culture orientale, occidentale). La culture physique: Beden eğitimi. * proposed words

Almanca Türkçe Sözlük, Karl Steuerwald, Wiesbaden: Otto Harrasowitz Verlag, İstanbul: ABC Kitabevi A.Ş., 1988.

Kultur f. 1. (Anbau) işleme, ziraat, tarım. 2. medeniyet, uygarlık, hars, kültür; -en anlegen (z.B. von Bakterien) kültür yapmak –ell medeni, kültürel, kültürlü

Tablo 4

<p>Ekin Sevan Nişanyan, Etimoloji Sözlüğü, Adam Yay. s.137   “Tü [viii+ Uy] ekilen şey, tahıl [1974 YT] kültür // Tü ek→ EK-   * ikinci anlamda Ziya Gökalp'in ortaya attığı hars < Ar hars (tarım) sözcüğünün yeni dile uyarlaması olup, her iki biçim Fr culture < Lat colere (ekin ekmek, tarım yapmak) çevirisidir.” Andreas Tietze, Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati Sprachgeschichtliches und etymologisches Wörterbuch des Türkei-Türkischen, Cilt 1 A-E, Simurg, KÖsterreichische Akademie der Wissenschaften, İstanbul-Wien, 2002, s. 700-701   “ekin I (ziraat takvimi bakımından) ‘ekme işi, tohum atma ameliyesi’ TS 1408 <ek- I + fiilden, çiftçilik takvimindeki işler için kullanılan –in eki, b. Akın   ekin II ‘tarlada bulunan hububat2 TS 1408 < ek-I + fiilden isim yapan –in eki, b. Akın İlhan Ayverdi, Kubbelatı Lugatı Misalli Büyük Türkçe Sözlük, 3 Cilt, Kubbealtı, İstanbul, 2008 (gözden geçirilmiş), Cilt 1, s. 832   “Ekin.i. (<ek-i-n; Orta Türkçe [Oğuzca] ekin “ekilmiş toprak”) Buğday, arpa vb. tahılların, tohumların tarlada filizlenmesinden harmana kadarki durumlarına verilen isim: Önümüzde henüz sararmaya yüz tutmuş ekinleriyle emsalsiz bir panorama dalgalanıyordu (Ahmet Hamdi Tanpınar)....</p>
--

Tablo 5

<p>Karşıt anlamı olarak Medeniyet Sevan Nişanyan, Etimoloji Sözlüğü, Adam Yay. s.312   “medenî [xvii] şehirlî, politik; [xix]uygar, sivil, sivilize, FR civilisé karşılığı // Ar: madani şehirlî < madina kent, devlet → MEDİNE   • ikinci anlamı FR civilizé (uygar) < Lat civile (kenfilî, kentsel) <civix (kent devlet) karşılığıdır Ayrıca karş. EYun politikos < polis (kent, devlet) ve karşılığı olarak kullanılmıştır >> medeniyet” Ferit Devellioğlu, Osmanlıca – Türkçe Okul ve Yazışma Sözlüğü, Doğu Ltd. Şti. Matbaası, Ankara, 1964, s. 214   “medenilik, şehirlilik, sosyallik, uygarlık” İlhan Ayverdi, Kubbelatı Lugatı Misalli Büyük Türkçe Sözlük, 3 Cilt, Kubbealtı, İstanbul, 2008 (gözden geçirilmiş), Cilt 2, s. 2001   “Medeniyet i. (Ar. Medeni'den yapma master medeniyet) Bir millet ve toplumun maddî, manevî varlığına ait üstün niteliklerden, değerlerden, fikir ve sanat hayatındaki çalışmalarından, ilim, teknik, sanayi, ticaret vb. sahalardaki nimetlerden yararlanarak ulaşacağı bolluk, rahatlık ve güvenlik içindeki hayat tarzı, yaşama biçimi, medenilik, uygarlık. Örnekler Ömer Seyfettin, Yahya Kemal, Ahmet Hamdi Tanpınar”).</p>
